

A LÁZADÁS „POSZTMODERNI- ZÁLÓDÁSA”?

1981-ben az *Új Symposion* 200. számát ünnepeltük: az újonnan kezdetteremtés és a megformálendő-eljövendő radikalizmus ígézetében úgy döntöttünk, hogy számadásra / átértékelésre kényszerítjük az „első” nemzedéket, az „alapítókat”. Főirányokat faggató kérdéseket tettünk fel, egyúttal feszültségterekhez kerestünk gyúanyagot, varázstalanítani akartunk, hogy újrakezdjünk. Végül László (a továbbiakban: P.), szinte jelképesen, kétszer is szerepelt az említett számban: első írásában (*Homokdombok*) a kimunkált esszé sodrásával gyorsan áttörte a kérdés / válasz logikájának rendjét, valójában a kérdések kínálta távlatok a lehető legteljesebb szinkronban álltak észjárásának ütemével, a diagnosztizáló beszédmóddal, amely sohasem azt kutatja, hogy „mi volt”, hanem a jövő felé fordítja az emlékezetet. A másik írásában (*Szövegletár és közérzetnyitás*) P. Fenyvesi Ottó hosszú, a modernséget poétikusan-ironikusan reflektáló verseposzához fűzött kétoldalnyi kommentárt: ennek kontextusát az szolgáltatta, hogy a vers afféle földalatti jelentésgörgetegei okán port kavart fel, az akkori rend őreit nyugtalanította a versben bujkáló aláásó jellegű ironia, a szövevényes-indázó reflexivitás és a fészkelődő szubkulturális ellenállási kedv – végül csak a címet kellett módosítani, és a vers a kommentárral

és egyéb szövegekkel együtt sokkalta kihívóbb környezetbe került. Mindkét említett írás messzire tekintett egy jubileum kapcsán, visszafordult, de csak azért, hogy eljuthasson a holnaphoz: ezzel magyarázható, hogy kiindulópont és távlatteremtés gyanánt választom őket.

Hogy P. sok vonatkozásban együtt lélegzett az *Új Symposion* „harmadik nemzedékével” (1981–1983), azt nem volt nehéz észrevenni. Valójában elébe ment a 200. számban feltett szerkesztőségi kérdések logikájának, azt kívánta, amit e kérdések sugalltak: tudniillik, korábban is hangot adott a várakozásnak, hogy az újak közül valaki férfiasan rákérdez nemzedékének eszméire és gyakorlatára. Kemény rekonstrukciót igényelt, nemzedékének baljós vereségéről értekezett, amit csak befátyoloznak az irodalmi panteonokban kiosztott érdemrendek, a csillogó-villogó elismerések, és megengedhetetlen szelidséget érzékelt a fiatalok köreiből, amely puhánysággal fenyegetőzött. Csak a megformált feszültség teremt eszméket és cselekvésgazdagságot. Vagyis P. ugyanúgy kereste a radikális reflexió támpontjait a megváltozott környezetben, mint az említett nemzedék, és ugyanolyan élenken foglalkoztatta a kérdés, hogy mit lehet tenni a folyóirat néhai szikrázó polemológiájával, militáns retorikájával, amely elhalkult, mert el kellett halkulnia, az „ólomnehéz” hetvenes években, és ugyanúgy mozgatta a folyamatosság és a folyamatosság megszakadásának, azaz a hagyománytörésnek a kérdéseit. Tapasztalnia kellett, hogy mennyire félrefog a rutinirodalmárok által szorgalmazott jámbor emlékezés a néhai *Új Symposion* kapcsán, amely a semlegesítő-antikvárius irodalomtörténet súlylyesztőjébe helyezi a korábbi robbantóerőt, és megelőgszik a nemzedékek egymásutániságának emlegetésével. Nagyon jellemző volt, hogy a *Homokdombok* milyen akkordokkal zárult, voltaképpen megismételte Walter Benjamin emlékeztetőjét az *Angelus Novus* című folyóirat megjelenése kapcsán: egy talpudi legenda szerint ugyanis minden pillanatban ott terem az angyalok légiója, akik, miután eléneklik az Úr előtt himnuszukat,

a semmibe tűnnek. Benjamin úgy értelmezte a legendát, mint a folyóiratokra háruló időszerűség-imperatívusz metaforáját, azaz, miután a folyóirat angyalai eléneklik himnuszukat, a pergő idő, az aktualitás parancsa az eltűnés szakadékába taszítja az angyalokat: ugyanez kötötte le P.-t is, pontosabban a kérdés úgy szólt, hogyan lehetséges megteremteni a *történelem menetében gyökerező* aktualitást, amely szükségszerűen az *átmenetiségbe* van zárva. Az aktualitás mindenkor ára az eltűnés. Senki sem birtokolja az Újra vonatkozó beszéd privilégiumát, ezt örökösen újra kell tanulni.

A Benjamin-utalás többféle módon forgatható: először is az átmenetiség állandóságának hangsúlyozása a modernség vezérfonala, amely különös hangsúlyt helyez az Újra, mert a fékezhetetlen dinamikát az állandóan újratereztető nívóknak rendeli alá. Márpedig e folyékony-folyamatszerű valóságkép nem állhatott távol P. (és egyáltalán az *Új Symposion*) beállítottságától, amely nagyon is a magas modernitás jegyében formálódott – az *Új Symposion* története a modernség prizmáján keresztül olvasható, hovatovább a lényeg pontosan abban keresendő, hogy *e történet szálai a Vajdaságban a magas modernség felívelésének és zavarodottságának elemeiből fonódtak*. Hogy az Új fogalma ott szerepelt a folyóiratban, sokatmondó. Ebből kifolyólag a folyóirat élete maga a modernség sajátos megtestesülését jelenti, az örökös az aktualitás követeléseit figyelembe vevő folyóirat-létezés a modernség vízjele: egyébiránt ez a valóságos tétje az *Új Symposion* mint folyóirat *mindenkori* kultiválásának (és nem a valamilyen személyes vonatkozásokra csupaszított mitológia), jelesül e kisebbségben fakadt modernség-projektumformának. A folyóirat a jövőre nyitottan él, a folyamatos megújulás a sajátja: elmélet-praxis-gyakorlat ez a történelemben, és ennyiben e folyóirat-jelenség mérhetetlenül több, mint tagjainak puszta összege, úgy *túlnő rajtuk*. Csakis ezért szorul továbbra is értelmezésre. De az átmenetiség stabilitásának előtérbe helyezése ott, a *Homokdombok*-ban akár valamilyen reményszikrákat is tar-

talmazhatott – a bizonytalanság ellenében: az átmenetiség, a folyóirat újjászületése hozza ajándékként a mást, az újat, pontosabban jönnek az új nemzedékek, akik átviszik a folyóiratot a túlsó partra. Talán még vannak olyanok, akiket mozgat a tényegyüttesekre, az *up to date* logikájára le nem egyszerűsíthető aktualitás, amelyről tanúbizonyságot fognak tenni. Így P. habitusából sarjadt, hogy hajlamos volt (most is az) misztifikálni az ifjúságban meglevő lendületet, és mindig keresni a párhuzamot a „rokon hangokkal” a fiatalok köreiben: ez nem egyéb, mint az újra való várakozás tünete, azon remény, hogy a friss levegő a néhai tüzet magasabb lángra lobbantja. Ennek része volt az a tapasztalat, amelyet P. szövegeinek minden figyelmesebb olvasója érezhetett: *mintha* a nemzedékek váltakozása a természettörténet logikája szerint történné; valójában arról van szó, hogy jönnie *kell* az újra vonatkozó teremtőkédvnek.

Közben, ne felejtsük: P. hozzájárulása a folyóirat nimbuszához az idők folyamán (1961–1983) kétségtelen volt: hol szerkesztett, hol a szerkesztőségi tanácsot elnökölte és próbálta csillapítani a politikai megrendszabályozások erejét, hol csak írásművészettel foglalkozott. A társadalmi háttér az a jugoszláv modernizáció jelentette, amely sokfajta, egyúttal rendkívül ellentmondásos lehetőséget foglalt magában: jelen volt benne az árumozgás elvontságba torkolló rendje (ennek részeként a fogyasztás felívelése), a kulturális üzem, amely a magaskultúrát is áruvá változtatja, az árudinamikából származó és a roppant veszélyeket hordozó szociális egyenlőtlenség, amely, az ország szerkezetének megfelelően, nemzeti jelentéseket kapott, az egypártrendszerből adódó autoritatív szerkezet, amely sajátosan keveredett a megengedett, sőt szorgalmazott szabadságformákkal. P. későbbi visszatekintő jellegű írásai egyszerre krónikaszerűen és az eposz pátoszt magában foglaló elemeivel karöltve idézik fel a hatvanas évek modernségének genezisszerű mozzanatait, amely a városokba tóduló-igyekvő emberek pályáit tartalmazta: ők, akiket letről sodor a társa-

dalmi dinamika, többé nem akarnak hazamenni, mert ott megcsontosodott, avitt viszonyok várják őket. Nyilván fogva tartotta a folyóiratot a történelmi pillanat, de azért nem helyes azt mondani, hogy az *Új Symposion* mintegy ráült a jugoszláv modernizáció hullámgerincére, hogy pusztán kapóra jött számára a felkínálkozó történelmi szituáció. Hiszen ez azt a benyomást kelti, hogy az összesereglett folyóirattagok ölébe hullott az esély, amiért semmit nem kellett tenni. Ráadásul, amennyiben betekintést nyerünk az *Új Symposion*ból felsejlő stratégiamódozatokra, a néha-néha feltűnő, csak viszonylagosan koherens célmeghatározásokba, úgy azt kell mondanunk, hogy a folyóirat a válságtudattal kezdődött, és akkor izmosodott meg, amikor az említett jugoszláv modernizáció falán már komoly repedések voltak: ezek később óriási lyukakká tágultak. Azaz, a válságok okozta megrendülések hajtották előre, mozgatták megannyi irányban, innen a belső nyugtalanság, vagy ahogy P., nem véletlenül, jegyezte meg egy helyütt, még 1965-ben(!): „szituációinkat, vereségünket objektivizálni kell”.¹

P. írásaiban ezért szinte folyamatosan ott van az igény, hogy újra és újra formát adjon a vereségtapasztalatnak, hogy a kimondás erejét használja: ezzel azt sugallja, hogy az *Új Symposion*ra nem úgy kell tekinteni, mint a vajdasági magyar kultúra történetének dicsőséges fejezetére, amelyet fanfárok kísérnek, hanem mint tanulságokat kínáló kudarcra. Amúgy nem P. volt az egyedüli, aki magába szívta az akkor pezsgő-eleven kritikai baloldali tudást, ez valamiképpen adottság is volt, merthogy fénye sok helyütt foszforreszkált – elegendő lenne az akkori költészet montázs-kultúráját szemügyre venni, hogy lássuk e hagyomány beáramlását az irodalomba is: de ő ezt szisztematikusan tárgyá tette írásaiban, gondolkodásmeneteiben.² Márpedig e hagyomány intellektuális tolmácsolásaiban, legpatinásabb változataiban megtalálható a kudarc pedagógiai-katartikus-terapeutikus értelmezése: ez szerint a kudarc értelmezése hatalmas energiákat szabadít föl, általa lehetséges az előrearaszolás.

A vereségtapasztalatot reflektáló gondolkodás kiváltképpeni formája *erkölcsi* nyomatékú. Az sem véletlen, hogy az *Új Symposion* első számában ott volt Lukács György *Taktika és etikája* – az etikai indítás megnyilvánít valami lényegeset: egyébként történelmi okok magyarázzák, hogy a baloldali hagyomány miért kényszerült az erkölcsi kérdések különös faggatására. P. korai esszéi is magukon viselik ennek a nyomait: ezen írások mintegy légies jellegűek, és transzhisztikus viszonylatokig feszített, egyúttal erkölcsileg körülírt alakokat mozgatnak, ezek ott találhatóak az *Egy makró emlékirataiban* is – ott vannak a társadalmi-erkölcsi konfiguráció szereplői, a „konszolidált”, az „áruló”, a „csavargó”, majd a „kispolgár”, aki dömpingáron eladja a szocializmus eszményeit. Ezen figurák voltaképpen egy erkölcsi színjáték részesei, és folytonosan számvetésre kényszerülnek az esszéíró tekintete folytán. Az említett esszék egyszerre tartalmazzák az öntükröző-egzisztencialista lázadás kissé patetikus aspektusait és a marxi kapitalizmuskritika teoretikus dimenzióit.

De érdemes itt messzebbre is tekinteni, és nem kell megrekedni a korai esszék hangvételenél. Hiszen a jelzett erkölcsi reflexivitás szerves része annak a gondolkodásmódnak, amely azt fürkészi, hogy milyen módon hatolhat be az „eszme” a „valóságba”, hogyan feszül egymásnak az idea és a „valóság”: az *ezoterizmus és az egzoterizmus dialektikájáról van szó. Az Új Symposion*ot ugyanis megannyi esetben illette a vád, hogy makacsul az ezoterizmus madártávlatából tekint a kisebbségi magyarok mikrovilágaira, azaz hogy a szofisztikált, de közegidegen eszmekincset teszi kritikája támpontjává. Az *Új Symposion* pengéje, ha acélos is, de idegenszerű. P.-re többszörösen is vonatkoztatták ezt a vádat: a finoman hangszerelt baloldali utópiák nyelve egyesek számára olybá tűnt, mint a hieroglifák rejtvénytű jeltana, amely

¹ Ibidem, 6. o.

² Csak példának okáért, Végel László: Az utópia esztétikai dimenziója, *Új Symposion*, 1970/65. „marcuse sarthe godard”, hogy Domonkos korvisshangszerű versorát idézzük. (Lásd Domonkos István: *Kormányeltörésben*. Ister, Budapest, 1998. 108. o. Első megjelenés: *Új Symposion*, 1971/73.)

ténylegesen csak akadályokat torlaszt a vajdasági magyar világ megismerése elé. Nem egyéb, mint egy kozmopolitizáló elme lázánya, amely hozzá sem tud érni a megjuhászított, elbátortalanított, letaglózott kisebbség állapotához.

Mármint, megérne egy misét, hogy elmagyarázzuk, micsoda félreértések és félremagyarázások munkálnak itt, de elegendő lesz

másra utalni: P. magát a kérdést, mármint a „valóságtapasztalat” megformálásának dilemmáját tette gondolkodása tárgyává. Ez nélkül nem érdemes tárgyalni arról, mikor válik egy kisebbség nagykorúvá, vagy mikor képes segíteni saját magán. Voltaképpen az erkölcsi reflexivitás formálása is ebbe a tárgykörbe vág. De mi sem jellemzőbb, mint hogy P. nem egyezhetett bele a naiv szemléletek valóságképébe, amelyek pozitivistá-ismeretelméleti önhittséggel hirdették/hirdetik a va-

lóság megragadhatóságát az értékektől megfosztott tényállapotok révén: mily fontos, hogy a *Homokdombokban* tiltakozik az ismeretelméleti optimizmus ellen! Milyen naivtás azt gondolni, hogy valamilyen megtisztított tényekre csupaszított valóság, a pozitívizmus ténygyűjteményéből összetákolt valóságkép előrevisz bennünket! Mennyire félrehord, ha az utópiával az ismeretelméleti glóriával körülfont tényeket helyezik szembe! „A tények a status quo rendőrei. (...) A közösséges valóság azt a feladatot rója a tényekre, hogy határt szabjanak a forradalmi gondolkodásnak[.] (...) [A] tények lojalitást követelnek[.] (...) [A] közösséges létezés tényeivel szembeni lojalitás az individuum teljes bukása[.]” – írja P. egy, a stratégiát újrfontoló írásában, amelyben robusztus gondolatokkal az újromantika mellett teszi le a voksot.³ Ám még nem mondtunk el mindent. Mert a tétet az helyezi még magasabbra, hogy P. rendszeresen kísérletezett a nem-naiv valóságképnek az adott *közegre vonatkozó* rajzával, a vajdasági magyar „minden napok fogaskerekeinek” ábrázolásaival, a nem-redukált konkrét megragadásával / gyakorlásával. Bárhogy legyen is, munkásságának ez szerves, kihagyhatatlan része: ott volt, mondjuk, a *Pásztázó* rovat a *Képes Ifjúságban* (1968–70), amely éppenséggel a legradikálisabb közegleírást jelentette. Hogy nincs igazi ezoterizmus ezoterizmus nélkül, ez a dialektikus tanulság. P. kivételes teljesítményéhez tartozik, hogy ezt végiggondolta és írásba öntötte.

P. valójában vitatkozva, egyéni lépésrendet is követve, de együtt alakult-módosult az *Új Symposiummal*, ezzel az izgató alakzattal, amely kisebbségi meggyökerezettségével *együtt is* (annak ellenében?) akart friss levegőt szívni: a hatvanas években nagy volt a mozgolódás, ne történjék ez nélkülünk. Így P. tevékenyen részt vett a folyóirat polemológiájának megformálásában, amely kereste a konfrontációt a közeggel, a meglévő mértékeket destruálva csapásokat osztogatott a megbékélésben elaggott vajdasági magyar

³ Végel László: Az édentől balra. In: Tolnai Ottó-Domonkos István: *Valóban mi lesz velünk*. Novi Sad, 1968 (utószó, 51. o.).

kultúrára, és felhánytorgatta a tartásnélküliséget. Ez nyújtotta a hagyománytörésnek, a fordulópont teremtésének, a szakításnak az eksztatikus élményét, annak a ténynek az előlegezését, hogy a pillantás messzire fog elérni. De ez nem jelenti azt, hogy a symposionisták csak önmagukkal foglalkoztak, vagy hogy visszahúzódtak volna saját tereikbe. Hisz például megfigyelhető, hogy P. egyfajta dialektikus csavarokat kísérelt meg beépíteni a közeggel való szakítás logikájába, amely nem viszonylagosította, de komplexebb viszonylatokba helyezte mindazt, ami történt. Azaz arra emlékeztetett bennünket, hogy az *Új Symposion* nem tiszta nullpontról indult, hanem egy bonyolult konstelláció részeként ütközött a betokosodott vajdasági magyar kultúrával. Hadd érzékeltessem ezt két példával.

Egy fölöttébb érdekes írásban⁴ P. Major Nándor *Esti órák* című kötetét elemzi igazán hosszasan. Különösen érdekes pillanatban, meghatározott utak elágazásának idején (1968-ban) történik mindez: az írás egyik lábjegyzete fényt is vet erre, ugyanis az említett időpontban csúcsosodó politikai vitába nyúl bele. P. lényegében kritika alá vonja a majori gondolatokat, amelyek '68 rebellis hangsváltozásaiban az ösztönök felébredését, a parttalan mozgást, valamiféle zavaros lármát láttak. És persze nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a méltatott szerző, valamikori politikai pozíciója / hatalma okán, a vajdasági magyar értelmiségi legendárium különös szereplője. Az írást amúgy belengi a kritikai meglátások atmoszférája, elvégre egymás után sorjáznak a bíráló megjegyzések, ott van a főcsapás, mármint a csípős kommentár, amely azt rója fel, hogy választott szerzője túlságosan gyakorta a lényeg elfedő jelenségek foglya marad, hogy elkerüli a velőig hatoló fejszecsapásokat. De nagyon is megbecsülendő Major sokfelé mutató intellektuális tájékozódása, a lényegre törő intenciója; P. egyenesen azt mondja, hogy a vajdasági magyar kultúra értelmetlenül hallgat Major munkásságáról. Még fon-

tosabb azonban, hogy másfajta kontextusba kerül az *Új Symposion* felforgató tevékenysége: Major, a korábbi nemzedék tagja úgy jelenik meg a színen, mint egy okos és figyelmes befogadó (mondjuk, T. S. Eliot, a nagy költő és irodalomértelmező kapcsán, akit a „fiatalok” csempészték be a vajdasági magyar kultúrába), aki a megfelelő érzékenységgel recipiálta a „fiatal értelmiségiek katalizátori tevékenységét”. Vegyük észre, hogy itt nemcsak egy szerényebb, lényegileg élesztő szerep kerül felszínre, hanem megbomlik a nemzedékek cserélődésének mechanikus rendszere, az egymásutániség szűk logikája, és a többidejűség képlete jut érvényre, hiszen, íme, a korábbi nemzedékek nem tűnnek tova a múltba, nem tekinthetők hanyatló maradványnak, hanem át is alakulhatnak. Összegezve: többfajta Most van, a Ma és a Tegnap viszonya újragondolandó, az Új áthatja, újírja a Régit is.

Másutt P. a táj és a természet jelentéseiről szól: a háttérben ott vannak a valamikori – bár egészen a mába is nyúló – viták a vajdasági tájhoz való tartozásról, a tájban való benne-lét módozatairól. Kielezve, minden fokozat nélkül: urbánus-modernség, városlet *versus* bukolikus-naiv rousseau-izmus; a város mint ambivalens mozgatóerő, mint ígéreteket tartalmazó hely *versus* a természetközeli falu, paraszti habitus; mozgás *versus* mozdulatlanosság; és mindez a modernizáció teremtő rombolásának környezetében. Az *Új Symposion*, bizonyos, a városlakó szemszögéből tekintett a világra: P. jelentős hangsúlyokat kölcsönözött ennek a beállítottságnak (idevág a szülőfölddel folytatott vitája). De felvillan alkalomadtán más, a hozadékokat és veszteségeket mérlegelő hang is, még ha nem áll is össze rendszerré: „mert a táj és a lelki élet között ma is szoros kapcsolatok vannak, csak ha a tájról van szó, nagyban akadályoznak bennünket a régi kategóriák, konvenciók. Ideje volna már új tartalmat adni a hegynek, erdőnek, víznek...!”⁵ A természet tapasztalata, amely benne foglaltatik, de a történelemben, ezen igény kontúrjai rajzolódnak ki itt.

4 Végel László: Intenciók és eredmények. *Új Symposion*, 1968/39–40.

5 Végel László: Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt. *Új Symposion*, 1965/8.

*

Amikor arra utaltam, hogy P. az *Új Symposion*nal együtt mozgott, akkor ezen állítással nem valamilyen hiánytalan egységre, hézagtalan összeforrottságra gondoltam, sőt ez az együttlét alkalomadtán igencsak feszültségterhesnek bizonyult – ezt elfedi a naiv, egyneműsítésbe fulladó nemzedékszemlélet, amely a Vajdaságban különösen tapasztalható. A gondolkodó ember mindig önmagánál kezd, de itt különös jelentőségű a kollektivitásra utaló beilleszkedéssel való gyürkőzés, az egyéni ösvények ütközése a nemzedéki hovatarozással. Felvillant valamit ebből a *Homokdombok* (és, rejtekezőbben, még a másik szóba hozott írás is a 200. számból, csak másképp): nem véletlenül kanyarog P. a többes és az egyes számba rögzült beszédmodok között.

Hogy a nemzedéki kérdés különös erővel vetődik föl itt, egy pillanat erejéig sem lehet kérdéses. Nem oldalpillantás gyanánt jön létre, hanem a lényeggel egyívású. Hiszen már a kezdeti hangütés világossá teszi, hogy a szöveg írója nem a nemzedék azon gyakori fogalmát tartja szem előtt, amely a pusztá életkor („fiatalság”) szerint összetereledő csoportosulást vetíti ki, megfosztva a kollektivitást *igazságvonatkozásaitól*. Mi teszi ezt aktuálissá? Íme: „én a nemzedékfogalmat csakis egy szellemi *communitas*nak tartom, amely rettenthetetlenül anticipál, tudva, hogy nincs vesztenivalója”.⁶ Ez akár a jövő felé hidat ácsoló utópia megfogalmazása is lehetne, amelyet P., intellektuális habitusával összhangban, sokféleképpen körüljárt. Ugyanis a „nincs vesztenivaló”-féle kockázatvállaló fordulat (amelyet roppant radikális kontextusokban lehet viszontlátni, lásd Marx) iszonyatosan nagy teher: csak a társadalmi empiriával szemben, azt *ellentételezve* juttatható érvényre.

Hogy a nemzedék ilyen kontextusba kerül, P. beállítottságáról ad hírt. Mivel önértelmezését az így tolmácsolt nemzedéki horizontból meríti. Hogyan lehetséges a modernség

közepette a kollektivitás kimunkálása? Hogyan nyílik meg a nemzedékre utaló lehetőség a modernség sodrásában? Hogyan lehetséges rendezni az egyéni „ösvények”, „utak” és a kollektivitás közötti erővonalakat? De hadd idézzek még kissé hosszabban egy további fordulatot a nemzedék értelmezése kapcsán, 1970-ből: itt P. a számára oly fontos⁷ horvát író, Antun Šoljan drámáiról beszél: „...Šoljan... munkásságában a generációs tudat mindig központi jelentőséggel bír. Šoljan azonban ezt nem úgy fogta fel, mint pillanatnyi, illetve átmeneti feltételezettséget, hanem mint, Heidegger kifejezésével élve, a »világban lévő lét« forrását, a »történelem« sajátos megjelenési formáját. S tegyük hozzá, Šoljannál ez a történelemfelfogás mindig tragikus... Éppen ezért a »generáció« fogalma mindig valami nagy koncentráció-képességgel rendelkező fogalom, »lételmény«, amelyben minden más élmény tömör megjelenési formát kaphat. S ha Šoljan azt írta, hogy a generáció, akkor mindig tragikus generációra gondolt, tragikus volt a várakozás és a remény, tragikus lett a kishitűség, tragikus mélységekben remegett minden emberi-szellemi út...”.⁸ E fogalmak némelyike – így a tragédia – visszaköszön még, de egyelőre csak az fontos, hogy lássuk, hogyan izzik fel a nemzedék fénye: a nemzedék itt nem biológiai-szociológiai kategória, „átmeneti feltételezettség”, amely tovatűnik, miután beteljesítette a munkamegosztás rendjében előírt szerepeket, hanem az „igazság politikájába” való belehelyeztettség. Csak így lehet érteni azt a feljebbi jelzetet, hogy „rettenthetetlenül anticipál”, valamint csak így lehet tolmácsolni az axiomatikusan értett utópia fogalmát P. gondolkodásmódjában, amely megjelenik a generáció fogalmának környezetében. És így jelenhet meg a nemzedék a jelenségek keretfogalmaként. A nemzedék leegyszerűsített fogalma ugyanis egykettőre relativizmushoz és kopár bölcsességekhez vezet: „minden nemzedéknek megvan a maga

6 Végel László: *Homokdombok. Új Symposion*, 1981/200.

7 Lásd még pl. Végel László: *Kishitűek, árulók és csavargók. Új Symposion*, 1966/13., valamint Tolnai Ottó: *Gartlic za čas kratiti. Új Symposion*, 1965/8.

8 Végel László: *A lehetetlenség álmodozása. Új Symposion*, 1970/66.

igazsága”, „mindenki végigjárja a maga lázadó stációit, aztán lehalkul”, „a felnőttélet mérsékletre int” stb.

Most vissza a *Homokdombokhoz*. Ott vannak a kollektivitást idéző jelentések: „nemzedékünk avantgardizmusa”, „nemzedékem legszebb szabadságmetaforája”, aztán ott vannak az egyénre szabott útjelzők: „regényem megírásaután”. De már az avantgardizmus kapcsán is ott látjuk a hasadást aneoformalistaés a „kritikainak” nevezett avantgardizmus között: ez ugyan nem egyéb, mint az általam fentebb jelzett magas modernség belső gyűrődése, de alighakell bizonygatni, hogy P. melyiket részesíti előnyben. Ha elolvassuk a hetvenes évek rekonstruktív-felhívó esszéjét, amely ismételten stratégiai alapkérdéseket kíván szóvá tenni (és még mindig a nemzedéket fenntartó távlatban), úgy szembeszökő, hogy az avantgardizmus a töretlen kritikai potenciál záloga.⁹ De még korábbi írásokhoz is visszatérhetünk, mondjuk, a Peter Weiss kapcsán disztingváló esszééhez, amely a konzervatív avantgardizmus ketrecéből óhajt kiszabadulni.¹⁰ Figyelemre méltó továbbá, hogy mily erős elválasztó vonalak húzódnak a próza és a költészet között. Ha a költészetre helyeződik a hangsúly ezen esszében, ott a kollektivitás a hordozó alap: mert-hogy „költészetünk” megformálta az „utópikus érzékenységet”, a „metafizikus létérzékelést a társadalmi közérzet nyelvén volt képes kifejezni”, a „nóvum nem volt immáron nyelvidegen”. Mi sem érthetőbb: a költészet merész előrenyomulása, polarizáló beszédmódja úgy került itt a frontra, hogy közös nemzedéki nyelvet teremtett, felidézte ama *communitas* lehetőségét: egyúttal valamifajta visszfénye ez a romantika érzületének, amely szintúgy a költészetben kereste a közös nyelvet (Godard parafrázálta egyszer Baudelaire kapcsán Trockijt: a költészet az igazi *permanens forradalom*; ez nyugodtan lehetett volna egy symposionista maxima is, miszerint a konfrontálódó költészet az eret-

⁹ Végel László: Ne hagyj magad avantgarde! *Új Symposion*, 1979/166–167.

¹⁰ Végel László: Peter Weiss – dokumentum és lázadó pártosság. Jegyzetek a konzervatív és forradalmi avantgarde-ről. *Új Symposion*, 1970/68. 15–18. o.

Szabó Márton István

KILÁTÁS

„A becslések szerint azonban az aktív korú európaiak száma még ilyen mértékű bevándorlás mellett is mintegy 50 millióval csökken majd 2060-ig.”

Mária negyvenegy éves, budapesti lakos. Egyedülálló nő. Fiát, Krisztiánt a Józsefváros nevelte fel. Krisztián fiatal tehetség az utcáról. Egyetlen lehetősége, hogy felemeli és élsoraiba állítja egy multicég. Akkor Krisztián majd megbízást kap, meg vezető funkciót, előadást tart, betanít, módszert dolgoz ki, szolgálati lakást kap, elvesz egy, az anyjára megszólalásig hasonlító nőt, de nem vállal gyereket, mert a munkának él, végül, még harmincöt éves kora előtt, gyomorvérzésben meghal. Engem az aggaszt, hogy ha Krisztián mindig belehal, és sose születik meg a fia, akkor ki fogja elvenni a lányom, ha felnő.

NAGYVÁROSI GÉPEK SZERELMÉRŐL

Bérletolvasó mágneskapu vagy nekem.
Mindennap elmegyek melletted.
Rossz szívem már közeledben is félrever.
Mit húzzak rajtad, nem tudom.
Bérletem sincsen.
Rossz szívem már közeledben is félrever.
Ha egyszer átmennék rajtad, mi lenne velem,
nem tudom.

nekség fedőneve, az ellenállás ütőereje). A vajdasági magyar költészet akkor fellázadt a langyos középpel szemben, a szabadságot szabadította, ellenállt a társadalom futószalagjának, és olyan dolgokat mutatott fel a világalapból, amelyeket korábban nem lehe-

tett észrevenni. Ám ha P. a symposionista próza felé tájékozódik, akkor a disszonanciát rögzíti, és a kollektivitás beszédmódja kényszeredetten az egyéni távlatok felé terelődik: mintha a próza és a költészet nem ugyanabban a Mostban leledztek volna. Azaz a prózagyakorlat nem a kötőanyag megszerzését jelentette, hanem a szétraajzást, elágazásokat teremtett a symposionisták között. A próza ugyanis olyan jelentéseket, reflexivitási formákat, nyelvi konfigurációkat hozott felszínre, amelyek belső feszítőerőknek bizonyultak.

Hogy P. otthagya kézjegyet az *Új Symposion* teljesítményrendszerében, az, tudjuk, nem utolsósorban az *Egy makró emlékiratainak* köszönhető. És a napnál is világosabb, hogy az imént az említett regény redukált-kilúgozott nyelvezetével kapcsolatos valamikori heves (belső) vitákra utaltunk, de nem e diszkusziók menete érdekel e helyütt. A *Makró* ma szerves része az akadémiai értelmezési üzemnek: legfőképpen a zágrábi irodalomtudós Aleksander Flaker által szóba hozott jeans-prózamodellt,¹¹ a lázadó diákoknak a hatvanas években kibomló kedélyvilágát és az eltanult bürokratikus nyelvnek ellenszegülő rebelliót emlegetik, még hozzá a már kialakult jugoszláv „fogyasztói társadalom” környezetében. Ezek az állítások közölnek valamit, de korántsem ragadják meg a teljességet: ott a veszély, hogy a kevésbé lényeges jut érvényre, s hogy a mellékesbe nyúlunk. Diákok, egyetemisták, szűk kék farmernadrágok, hétvégi trieszti kirándulások, korai ifjúsági szubkultúrák, amelyek nappallá teszik az éjszakát, talmi fények a társadalom mocsarán, plüssfotelekben folyó élet: ezek mégiscsak felületi jelek, amelyek fellazítják a kontextust. Amúgy az effajta interpretáció egyfajta lecsapódása ez a hatvanas éveket illető elmaszatóló, utólagos jellegű értelmezésnek, amely kitér a gondolkodás és a néhai tétek elől. A *Makró*ban tetten érhető nihilizmus úgy kormeghatározta jelenség, hogy annak a reflexivitásnak az állomását képezi, amely kritikusan-megrendülve szemléli a ju-

goszláv társadalmat átítató fonák vonatkozások gyülemlését. Ott látja a megakadályozott jövőt, ezért tapogatja nagy energiabevetéssel a jelent. (Hadd tegyek most egy kis kitérőt: Marx finom érveléssel magát a pénzt nevezi „makrónak” a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, nyilván a *Makró* e távlat felől, nem moralizálva is olvasható lenne. Ahhoz, hogy a bejáródott árutermelés és az ezzel kapcsolatos elvontság uralma, a fogyasztási vágy dominanciája témát jelentett, lásd Tolnai Ottó áruháznovelláit, *Guevara*-versének a Remington borotvakészletre utaló záradékát, vagy P. Domonkos István *Kormányeltörésben* című verséről szóló értelmezését, amelyben az áruvá válás nyer tolmácsolást.) Azonban a különféle értelmezésekben a nihilizmusra való utalások is gyakran a felismerés útját állják: úgy találják a *Makró*ban munkálkodó nihilizmust, mint egyfajta kulturális kiégettséget, az üresség montázsát, lassan-lassan kirántva a regény méregfogát szájjüregéből. A végén még valami jólfélt-jóllakott nihilizmus-hősöket kapunk, akik frivol módon sétálgatnak a történelem színpadán, és nem vágnak egyébre, mint hogy valamilyen mecénás megtámogassa őket. A társadalomkritikai attitűd meg eltűnik, mintha a föld nyelte volna el. Valójában e vonatkozásban is érdemes körülnézni, és követni P. szövegeit, mondjuk, éppen a Šoljanról írottakat: a horvát író tudniillik nem utolsósorban a nihilizmust elemzi. Íme: „a hatalom halálában is győz, mert újjászületik, a költői igazság igazságában is veszít, mert a történelemben az erő és az érték nem lehet azonos. Ebben a látásmódban rejlik a nihilista szemlélet. Šoljan azonban védi ezt a nihilizmust”.¹² P. közben gondosan disztíngvál: a šoljani nihilizmus nem tévesztendő össze a „szokványos nihilizmussal”, amely, akár langyos, a semmibe való belemerülés olcsó változata is lehet. P. viszont abban a nihilizmusban érdekelt, amely kapcsolatot tart a „lehetetlenséggel”, és nem veszíti el kötődését a jelenen túlárado-túlmutató *kritikai* potencialitáshoz: „hiszem, hogy a lehetetlenségnek nincs olyan

11 Flaker valójában Salinger-t tartotta modellnek. A. Flaker: *Proza u trapericama*. Zagreb, 1983. 35. o.

12 Végele: A lehetetlenség... Ibid. 27. o.

útja, amit nem lenne érdemes folytatni. De a logika ellenére a šoljani mű is ezt szuggereálja...”. Olyan irányulás ez, amely egyszerre akarja könyörtelenül kutatni a jelent és fenntartani a jövőre mutató kritikai reflexivitást.

Mindenesetre ha a *Makrót* úgy olvassuk, mint a „hazugság” lamentáló-leleplező osztorozását, vagy, szokásosan, mint az eszmény és a „valóság” közötti hasadások naplószerű lajstromozását, ezen töréspontok regénybe emelését, akkor nem sokat mondunk. A *Makró* horizontja nem a leleplezés, a titokra boruló lepel lerántása, a gyanú / felháborodás, hogy a szocialista funkcionáriusok vizet prédikálnak és bort isznak, hanem az a *tendencia*, hogy az „eszmény” és a „valóság” ellentéte *szisztéma*, általánosan elfogadott-praktizált életforma, amelyet a rendszerű cinizmussal lehet aláúcolni. A botrány abban áll, hogy *nincs mit leleplezni*, nem lehetséges a valóságot az eszményre vonatkoztatni, az eszmény nem hívja ki a valóságot.

Jellegetes, hogy P. a *Makró* megjelentésével (az *Új Symposion* hajnala ez: 1965) párhuzamosan esszét közölt, amelyben azt tette tárgygyá, hogy miért nincs regény a vajdasági magyar irodalomban: a regény írója, mintegy kívülről, de önreflexív módon megfigyelte saját maga megnyilvánulásait, majd hőse útvonalait, dilemmáit láttatta, és megkísérelte elhelyezni saját regényét abban a szocio-gazdasági áramkörben, amely műve témáját adja. Idézek egy kimetszett állítást: „mert biztos vagyok benne, nem igaz az, hogy azért nincs regény még a jugoszláviai magyar irodalomban (egy-két kivétel nem számít), mert nincs objektív lehetőség erre, hanem azért, mert a regényhez szükséges a legtotálisabb létforma és a totálisabb létformák meglátása”.¹³ A regény itt úgy jelenik meg, hogy transzcendálja az esztétikai szférát (P. sarkos megfogalmazásában „az akváriumvilágot”, az „üvegtoronyot mint börtönt”), azaz a regény a *transzesztétikai* életforma kifejeződéseként jelenik meg. És a regény megformálásához nem elegendő a

¹³ Végel László: Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt. *Új Symposion*, 1965/8. 5–6. o.

puszta „objektív lehetőség”, hanem, hogy régebbi szótárak nyelvezetével éljek, objektív-szubjektív konstelláció szükségeltetik.

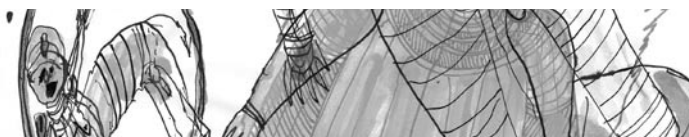
A fiatal Lukács fogalmait idéző szavak ezek: forma, gesztus, tragédia, teljesség, a „létforma, amely totális gesztust keres”. Élet, amely formát keres; a forma különös esztétikai-társadalmi jelentősége: az is lehet, hogy Šoljan recepciója találkozott itt a Lukácsra irányuló befogadással. Nem véletlen, hogy itt is szó esik a költészetről: valójában ez irányból is fény vetülhet az 1981-ben érintett különbségekre a költészet és a próza között. Ott arról esett szó, hogy a költészet egyfókuszú, azaz a differenciálódó valóságot egy fókusz alapján tekinti át, a próza pedig mindenfelé mozog, szétterjedő, és komplex viszonylatokat kell bonyolítania, anélkül, hogy ezt képes lenne egyetlen szemszögből artikulálni. De olvassuk 1981-et 1965 szemszögéből: a regény szerkezete arányban van a „totálisabb életformákkal”, ezt pedig a „kispolgári konszolidált ember” nem érheti el. P. törekvése arra irányult, hogy a frontra vigye a prózát, ugyanoda, ahol a költészet találtott: ez volt a formákra irányuló radikális politika ambíciója.

*

A túl komolyan vett utópiák életrajzi elemekkel átszőtt bírálata – hirdetik P. legújabb műveit. Márpedig a kor reprezentációs rezsimeit, mint a reklámokat, amelyek jelentős meggyőző erővel rendelkeznek, komolyan kell venni. De ha P. ezt írja, amit a reklámok közvetítenek, akkor együtt beszél egy légiónyi emberrel, aki ugyanezt harsogja, csak másképpen. Ez népszerű lehet, biztosíthatja az ítések tapsát, az áldást, de semmissé teszi a régi intenciókat. A fiúk kitombolták magukat, szépen kiábrándultak, aztán lecsendesedtek, visszatértek a normalizált pályákra, ez a korképzet.

Mi, nyilván, homlokegyenest ellenkező módon olvastunk itt: olyan kritikai lamentációt tartottunk szem előtt P. kapcsán, amely azt kárhóztatja, hogy az utópiákat *nem* vették komolyan, és gyorsan kiárusították őket.

Amikor P. a *Ne hagyd magad avantgarde!* című esszéjét írta (1979), akkor hátranézett, és Ernst Bloch mellé Utasi Csaba egyik mondatát helyezte – aki, amúgy, a *Makrót* szigorú bíráló alá rendelte, hovatovább alkalomadtán hangot adott a modern művészet elleni véleményének is: „s mégis a hit viszi előrébb a világot”. A kihüvelyezett, leegyszerűsödött mondat, a nyomatékos *mégis*, egy régi kritikai írásból származott,¹⁴ amely „szentimentális etűdként” reflektálta körül a hit problematikumát – persze a szentimentalizmust itt nem szabad szó szerint értelmezni.

Aki a hit értelmezéséhez fordult, hogy saját cselekvéseinek nyújtson alaptalan alapot, az ott, akkor, kapcsolatot talált Sinkóval is: az ő munkásságában ennek különös hordozószerep jutott, valószínűleg innen érthető, hogy P. a *Homokdombok* fontos helyén éppen Sinkóra hivatkozik mint „tanítóra”. Mindez szükségszerűen filozófiai jelentésekkel ruházta fel az egész projektumot: ez a *mégis* jelentette a hajtóerőt, akár a kilátástalanság ellen is. Szóba hoztam már, hogy az *Új Symposion* útját a kezdettől fogva a vereség tapasztalata övezte, de a *mégis* azt jelentette, hogy ebből nem a kiábrándulás, azaz eme ősrégi értelmiségi reakció következett, amelyet, persze, szemrevételezhattünk bőséggel az elmúlt néhány évtizedben is, különféle következményekkel, hanem a megrendülés. Mert hogy a megrendülés és a kiábrándulás között nem lényegtelen választóvonalak húzódnak.

P. a *Ne hagyd magad...*-ban körültekintően felvázolja a „filiszteri életbe való átmenet” kínjait, és az öreg Hegelt idézi, aki a valósággal való megbékéléstől nem mint kényszerűségről, hanem mint ésszerűségi kivetületről beszél. Ez természetesen túl van a „nincs mit veszíteni” habitusán. Aki ésszel nézi a valóságot, arra ésszerűen néz a valóság, így szól a hegeli filozófia, amelyért átfogó filozófiai

érvelés kezekedik. Ha már Hegel került szóba, akkor én meg P. néhai hőseitől, Lukács Györgytől kérek segítséget, aki Schelling kapcsán a német gondolkodó *őszinte ifjúkori gondolatát* emeli ki. De ha ezt a témám felé hajlítom, úgy adott a feszültség kibomlása, amitől P. sem szabadulhat, a néhai szavak / intenciók, beszédmódok nem tűnnek el, hanem ráneheznek arra is, aki kimondta, kiírta őket. Az „őszinte ifjúkori gondolat” létezése ugyanis terhelő, felszólító követelésekkel lép fel a *mára nézvést*. Mi van ugyanis akkor, ha az *Új Symposion*, a nemzedéki élmény, az utópia mint a társadalombírálat értelemhorizontja az a bizonyos ifjúkori gondolat, amivel most nem lehet mit kezdeni anélkül, hogy ne csorbítanánk ki az élet? Mi van akkor, ha hiába nézünk ésszerűen erre a kritikai hagyományra, mert az a mai mércék alapján *nem fog ésszerűen visszanézni*? Mi van akkor, ha a mai ésszerűség, amivel a néhai tapasztalatokra kívánunk tekinteni, eleve megcsúfolja, nevetségessé teszi a „dühöngő fiatalosság” – úgymond – naiv-generációs erőfeszítéseit? Mi van akkor, ha a nemzedéki élmény valóban úgy mered ránk, mint ahogy a *Homokdombok* sejtette, tehát, mint egy kegyetlen „szellemi mérce”, *amely viszont gyökerestül megkérdőjelezi a mai ésszerűséget*? Hiába a jó szándékok kivetülései, azok megtörnek a hatalom/beszéd logikai rendjén, aztán, nem mástól, mint P. másik fontos gondolkodójától, Benjaminszótól, tudhatjuk, hogy a múlt sohasem védett a jelen ideológiai-értelmezői túlhatalmától.

P. nem kiábrándulásról fog beszélni a kilencvenes években, amikor egyértelművé vált, hogy a kor nem fordult át a holnapba. Hanem a *lemondás* melankolikus változatát emlegette: pontosabban sokféleképpen, az esszé logikájával élve, értelmezte a „lemondás” és a „megmaradás” bonyolult viszonyait.¹⁵ Az esszégyakorlás logikájából is következett, hogy közben érvényre juttatta a posztmodernizálás sajátos formáját; esszéinek eljárása, amelyek paradoxonok köré csoportosultak, szétfeszítették a szintéziseket – innen

14 Utasi Csaba: Hit, szentimentális etűd. *Új Symposion*, 1966/13. 9. o.

15 Végel László: *Lemondás és megmaradás*. Budapest, 1992.

származik a szintézisektől eltávolodó, „diszszidens” író alakja. Kérdés, mármint, hogy milyen a lemondás és a nyomában járó írásmód egész jelenségrendszerének kritikai teherbíróképessége, és lehetőséget ad-e arra, hogy megóvjuk a múltat, az „őszinte ifjúkori gondolatot” a jelen ideológiai csapásaitól. Mert Claudio Magris nem helyettesíti Adornót és Blochot; a képzeletbeli posztmonarchikus Közép-Európa tájain vándorló „hontalan hazafi” nem válthatja fel a néhai, mégoly ambivalenciáktól is átlugyगतott Jugoszlávia kritikai utópiákkal felvértezett „polgárának” radikális ténykedését; a „vajdasági magyar bárók” (P.), valamint a szerbiai-vajdasági vadkapitalizmus bírálata nem pótszere a valamikori rendszerfe-szegető kapitalizmusbírálatnak, a nyugtalanító utópiának, amely a hipotetikusan más-fajta jövőt szegezte szembe a jelennel, és ebből csikarta ki az aktualitást; vagy, hogy ki-élezzem állításomat, ezek között kiegészítési kapcsolatot sem látok. Nincs átmenet, ennek megvalósítására a lemondás sem képes. Közép-Európa imaginációja ugyanis *nem* utópia, legalábbis P. néhai kritériumai szerint. A „polgár”, aki valamikor abból merítette büszkeségét, hogy csak önmagára támaszkodik, és senki másra a világ forogtatásában, lassan-lassan délibábbá változik a gazdasági determinációk csapásai révén, ahogy ezt egy jeles szerző, Perry Anderson mélyenszántóan kifejtette a posztmodernről és a modernségről írott könyvében: valóban, a járadékos lét és a bonyolult, noha nem átláthatatlan függések rendszerében a polgár létezése inkább kíváncsi. ¹⁶ Márpedig ez rávetül a „posztmodern” fiktív polgárra is, aki sétálva, melankolikusan-peripatetikusan rója az utcákat, hogy emlékezzen, vagy túsúrásszerű töredékekben szól a világról. Korábban azt fejtegettem, ¹⁷ hogy P. *malgré lui* sajátos újromantikához jutott el: most azt fontolgattam, hogy kibékíthetetlen ellentmondás feszül az „őszinte ifjúkori gondolat” és eme újromantika között.

¹⁶ Perry Anderson: *The Origins of Postmodernity*. London, 1998, különösképpen 86. o.

¹⁷ Ezzel próbálkoztam: Város, vihar, megbicsakló felszabadulás. *Híd*, 2011. január.

Jánossy Lajos

VÉGEL NYOMÁBAN JUGOSZLÁVIÁBAN – ÉS MAGYAR- ORSZÁGON

– Gondolatok Végel László
Bűnhődés című könyve
kapcsán

Hogy mi is lett volna, mi volt Jugoszlávia, sokáig azt hittük, tudjuk. Sokáig azt hittem, tudom. De, mint annyi más esetben, egy ponton világossá vált, hogy nem, dehogyan tudom. És azt is hozzá kell tennem, nem igazán spekuláltam rajta, a nem elsősorban a háború elsodorta, hanem a „béke- és Tito-korabeli” országról, amelyet elválasztani persze nem lehet a szétbombázottól. Vagy mégis? Egyrészt a balkáni háború rettenete nem bővítette-tágította az ismereteimet, másodlagos tapasztalataimat talán igen, ellenben oly hamar, hovatovább „megnyugtatóan” beilleszthetővé vált az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének sémájába, hogy a jugoszlávság „antropológiai” összefüggéseire nem vetült élesebb, kiemelőbb fény. A magyar társadalomra olyannyira jellem-